УДК 721.03
DOI 10.31395/2415-8240-2020-97-1-181-190

СИМВОЛІКА СПОРУД ДЮКІВСЬКОГО ПАРКУ В ОДЕСІ. СПАДЩИНА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ВИСТАВКИ 1950-Х РР.

А. О. КАДУРІНА, *кандидат архітектури*
Ю. С. НАЗАРЧУК, *кандидат біологічних наук*
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Стаття присвячена вивченню символіки комплексу виставкових павільйонів сільськогосподарської виставки 1950-х років в Дюківському парку в Одесі. Вивчено етапи формування Дюківського парку, починаючи зі створення дачі Дюка де Рішельє, що дав назву парку, і закінчуючи активним будівництвом і благоустроєм парку в ХХ столітті. На сьогоднішній день в парку збереглося архітектурну спадщину саме радянського часу. Проаналізовано символічне наповнення архітектурно-художнього декору павільйонів: Овочівництва, Текстильної промисловості та інших товарів, Радгоспів Винтреста і Рибного павільйону. В цілому, символіка всіх представлених павільйонів відображає ідею достатку, процвітання і активного розвитку основних напрямків сільського господарства і промисловості країни.

Ключові слова: *Дюківський парк, виставкові павільйони, сільськогосподарська виставка, Одеса, ХХ століття, символіка.*

Постановка проблеми. Дюківський парк – один з найстаріших парків Одеси, що славиться багатою історією і традиціями. Однак, на сьогоднішній день від історичної спадщини збереглися лише архітектурні споруди ХХ століття, а саме — павільйони сільськогосподарської виставки. Розшифрування символіки їх архітектурно-художнього декору і функціонального наповнення надасть можливість вивчити зріз післявоєнної епохи в Одесі, її потреби, цінності та пріоритети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості формування Дюківського парку в Одесі ХІХ століття розглянуті в статті О.Л. Моргун і О.А. Погорєлова [1]. Архітектурно-містобудівні особливості забудови Одеси сер. ХХ століття, зокрема ансамблю сільськогосподарської виставки в Дюківському парку, відображені в книзі В.І. Тимофієнко [2]. Малюнки та фотографії будівель виставки представлені на сайті Всесвітнього клубу одеситів [3], а також в рамках проекту «Стара Одеса в фотографіях» [4]. Розшифровування образів і символів в світовій культурі представлена в книгах: В. М. Рошаль [5], О. В. Сладкової [6], К. Корольова [7] та ін. В книгах А.О. Кадуріної дана класифікація символів і проаналізовано інформаційний код міста Одеси [8, 9]. Однак, на сьогоднішній день відсутні наукові праці, присвячені розшифровуванню символіки парків Одеси, і зокрема, їх архітектурних споруд.

Методика досліджень. У науковому дослідженні застосовані методи натурних і бібліографічних досліджень, синтезу та аналізу, історичний метод, а також метод аналогій.

Результати дослідження. Метою даного дослідження є вивчення символіки споруд Дюківського парку в Одесі, – спадщини сільськогосподарської виставки 1950-х років. Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання:

1. Вивчити історичні етапи розвитку Дюківського парку в Одесі;
2. Виявити якими функціями був представлений парк за радянських часів;
3. Проаналізувати ідею створення комплексу виставкових павільйонів і інсталяцій до сільськогосподарської виставки 1950-х рр. в Одесі;
4. Провести дослідження символіки павільйонів: рибної, виноробної, легкої промисловості та овочівництва в парку.

Дюківський сад є одним з найстаріших парків Одеси. Він був розбитий за розпорядженням де Рішельє в 1810 році і називався тоді Градоначальницькою дачею. Маєток (дача) герцога з парком розташовувалася на трьох рівнях. Нижній рівень був представлений господарської та гостьовою зоною, а також двома ставками. На верхніх рівнях розташовувалися: фонтан, ротонда, а також резиденція Рішельє. У 1814 році, назавжди покинувши Одесу, Еммануїл Рішельє дарує сад своєму ад'ютант Івану Стемпковському, який в свою чергу передає його в 1826 році в дар місту [1, с. 146]. Назва парку послідовно змінюється на: Рішельєвський сад (1814 г.), Міський (Дюківський) сад (1834 г.), Дюківський парк (1866 г.), парк «Перемоги» (1949 г.) і знову Дюківський парк (1995 р).

Своє друге народження парк отримує в радянський післявоєнний період разом з новою назвою «Перемога». В результаті реконструкції, в період з 1950-х по 1970-і роки, парк стає культурним і спортивно-розважальним центром. Будуються: Зелений театр, Музей китобійної флотилії, Льодовий палац, Планетарій, човнова станція та ін. Головним композиційним ядром, розташованим на центральній осі парку «Перемога» стає комплекс павільйонів Сільськогосподарської виставки, створений в 1950-і роки. Пізніше в будівлях виставкових павільйонів проводяться культурно-розважальні заходи щодо перегляду телепрограм, проведення занять з мистецтва, музики, літератури тощо.

На початку 1950-х років міською владою Одеси був оголошений архітектурний конкурс, спрямований на створення комплексу павільйонів для проведення виставки досягнень народного господарства. У ньому беруть участь архітектори одеського «Діпроміста» і перемагає проект групи АПМ-1 на чолі з архітектором Г. В. Топузом (рис. 1, 2). Проекти павільйонів створюються за кресленнями: І. Краснова, Н. Мільграма, Г. Топуза, Т. Шарнопольського та ін. [2, с. 386]. Надалі, в період з 1955 по 1958 рр., в ході проектування і будівництва навколо Г. В. Топуза створюється творча група, куди входять архітектори: В. В. Мусаров, Т. С. Шарнопольський і М. А. Шліфер [3]. Ними

створюється генеральний план забудови ділянки виставки, який трохи пізніше допрацьовується за проектом арх. П. Глазунової.

Рис. 1. Арх. Г.В. Топуз і колеги [3].

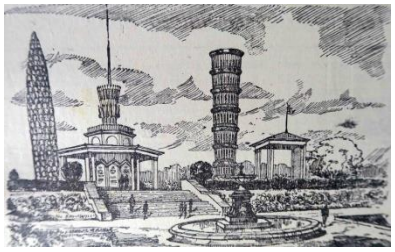

Рис. 2. Проект головного входу і павільйонів обласної сільськогосподарської виставки. Малюнок арх. Г.В. Топуза [3].

Комплекс павільйонів Сільськогосподарської виставки розташовується на центральній осі парку, на 2-му і 3-му ярусах. Піднімаючись по головних сходах парку на другу терасу, ми потрапляємо на площу, яку фланкують з двох сторін павільйони: «Овочівництво» (зліва) і «Радгоспи одеського Винтресту» (праворуч) [4].

Павільйон «Овочівництво» (рис. 3) представлений одноповерховим будовою з виступаючою центральною частиною, оформленою парадною аркою входу з листям аканта на замковому камені.

Рис. 3. Павільйон «Овочівництво». Фото 1950-х рр. [4] і 2020 р. *(фото авторів)*

Павільйон прикрашений у верхній частині ротондою, увінчаною ажурною короною з рослинними мотивами. Як символ, корона несла ідею верховенства, первинності і переваги, гідності і прекрасної репутації [6, с. 94; 7, с. 225–226, 8, с. 179–180]. На фотографіях 1950-х років видно, що раніше корону вінчали снопи пшениці, що символізують родючість, урожай, єдність і винагороду за працю [8, с. 63–70]. Верх композиції був представлений 5-ти кінцевої зіркою, яка уособлювала п’ять материків планети. Її червоний колір, колір пролетарської революції, був покликаний об'єднати всі п’ять континентів єдиною метою і єдиним початком [6, с. 230; 7, с. 217; 8, с. 193–194]. Таким чином, вся композиція павільйону стверджувала пшеницю, як царицю

рослинного світу, головним і найбільш важливим для країни продуктом, злаком. І в той же час, вона несла ідею повсюдного достатку і процвітання.

Павільйон «Радгоспи одеського Винтресту» (рис. 4) являє собою одноповерхову будівлю з колонадою, що складається з 8-ми спарених колон і 2-х напівколон по краях.

Рис. 4. Павільйон «Радгоспи одеського Винтресту».
Фото 1950-х рр. [4] і 2020 р. *(фото авторів)*

Колись вони були увінчані капітелями з рослинними мотивами, що символізують достаток і процвітання виноробної галузі в одеській області та Україні в цілому. У центральній частині другої тераси парку, на якій стоять павільйони, ми можемо побачити фонтан (рис. 5) з не менш цікавою символікою.

Рис. 5. Фонтан. Фото 1950-х рр. [4] і 2020 р. *(фото авторів)*

Велика чаша-раковина оточена з різних сторін меншими за розміром скульптурними мушлями. Образ морської раковини постає, як джерело самого життя. Це — місячний, жіночий, водний символ, який безпосередньо пов’язаний з ідеєю родючості, достатку і процвітання [5, с. 478; 7, с. 496; 8, с. 78]. Піднімаючись на наступний, третій рівень парку, ми опиняємося на головній площі (рис. 6).

Раніше в її центрі розташовувалася прекрасна ротонда з двома об'ємними вертикальними композиціями неподалік.

Рис. 6. Вид на головну площу. Фото 1950-х рр. [4] і 2020 р. *(фото авторів)*

Одна з них представляла собою образ качана кукурудзи, найважливішої сільськогосподарської культури, що несе ідею зародження і зростання, реалізації можливостей, достатку, родючості і єдності. З іншого боку від ротонди розташовувалася багаторівнева композиція з пшеницею, несуча символіку достатку врожаю і дружби народів. Сьогодні на цьому місці сучасними ландшафтними архітекторами в рівні землі створена композиція у вигляді 8-ми променевої зірки. Вона уособлює сонячне коло, сторони світу і хрест сонцестояння рівнодення [6, с. 231].

У міру просування далі по центральній осі, перед нами розкривається прекрасна панорама парку з яскраво вираженою архітектурною домінантою, масивним двоповерховим будинком – «Павільйоном текстилю і різних товарів» (рис. 7).

Рис. 7. Павільйон текстилю і різних товарів.
Фото 1950-х рр. [4] і 2020 р. *(фото авторів)*

Будівля прикрашена масштабним шестиколонним портиком з восьмигранними в перерізі колонами з капітелями композитного ордеру. Капітелі представлені листям аканта і колоссям пшениці. Акант, як символ природного життя і безсмертя, немов відтіняє чільну роль пшениці в житті спільноти. Арочний отвір вікна на рівні другого поверху також увінчаний пов'язаним в напіввінок колоссям пшениці. З давніх часів мертве зерно, кинуте в землю, несло ідею безсмертя і відродження, так як, проростаючи, воно давало нове життя і несло ідею циклічності життя і відродження природи [5, с. 403; 8, с. 63–70]. На фризі, що оперізує будівлю, ми бачимо композицію з українськими глечиками з рослинними візерунками, що символізують процвітання. Такий вид глечиків називається «куманець», він був дуже любимо козаками, і прийшов в українську культуру від східних народів. Куманець ніс символіку збереження, заощадження та достатку. На задньому плані глечиків

звисають рушники, на яких зображені ромби, що представляють життєдайну силу матінки-землі. Сам рушник — дуже знаковий символ в українській культурі. Він ніс важливе обрядове значення, символізуючи людський шлях, зв'язок і єдність між людьми, виступаючи своєрідним оберегом і одночасно символом щастя і достатку. В цілому, композиція на фризі уособлювала ідею довгого щасливого життя в достатку і здоров'ї [10, с. 58]. А в транскрипції виставкового павільйону — також успіхи в досягненнях текстильної промисловості.

І, нарешті, якщо ми, стоячи обличчям до павільйону Текстилю та інших товарів, повернемо наліво, то через деякий час в обрамленні дерев, ми побачимо виставковий павільйон «Рибна промисловість» (рис. 8), абсолютно незвичайну за своїм декором одноповерхову будівлю.

Рис. 8. Павільйон рибної промисловості. Фото 2020 р. *(фото авторів)*

Облицьований грубим природним каменем, павільйон прорізано вертикалями пілястр із зображенням в капітелях якорів і фланкуючих їх риб. Дивовижні горельєфи риб можна побачити і в численних круглих нішах, які оперізують будівлю. Риба несе ідею самого життя, символізуючи силу вод, відтворення і відповідно родючість [5, с. 477; 7, с. 500]. Якір же виступає емблемою моря, парусного судна, корабля, уособлюючи стабільність і надійність. Верхня частина павільйону прикрашена фризом з барельєфами у вигляді мереж [5, с. 118; 8, с. 72]. Мережі, представляючи образ моря і рибного лову в цілому, вказують також на образ колективної, спільної діяльності та ідеї. Дах будівлі обрамлений складними парапетами, на яких представлені барельєфи у вигляді радянських п’ятикутних зірок і горельєфи у вигляді носів кораблів, оточених лавровими вінками. Це — символ прославлення мореплавання і рибного промислу на просторах країни, і зокрема в Одесі. Ніс корабля відображає ідею розвідувальних і риболовецьких морських експедицій, які відкривають нові простори для розвитку торгівлі і промисловості [6, с. 117; 7, с. 302; 8, с. 75].

За радянських часів приділялася велика увага вивченню національної культури регіонів, в тому числі в Україні. Дослідження візуально-морфологічних особливостей і автентичної композиційної структури декоративно-художніх засобів виразності було підставою до виявлення національних особливостей архітектури. У декорі виставкових павільйонів присутні саме мотиви народної української архітектури і мистецтва. Крім цього, найважливішими завданнями післявоєнного часу були активний розвиток промисловості і сільського господарства. Таким чином, всі ці чинники

знайшли своє відображення в символіці павільйонів сільськогосподарської виставки 1950-х років в Одесі. Їх тематика відображає ідею досягнень в галузі сільського господарства країни, бачення перспектив розвитку і побажань процвітання в цій області.

Висновки. На підставі проведених досліджень можна зробити наступні висновки: 1. Дюківський парк був створений на місці дачі Дюка де Рішельє, від якого вона перейшла до Івана Стемпковського, а потім була передана в дар місту. Дача включала: в'їзні ворота, будиночок Рішельє, альтанку та ін. Територія дачі становила 1/3 від території сучасного Дюківського парку.

2. У радянський період Дюківський парк культури і відпочинку був представлений: спортивною зоною (каток, вишки), культурно-видовищною (літній кінотеатр), рекреаційно-розважальної функцією і зоною громадського харчування (у озер парку), навчально-просвітницькою зоною (піонертабір, експозиції, гуртки в павільйонах колишньої сільськогосподарської виставки).

3. Архітектурний комплекс сільськогосподарської виставки був створений групою архітекторів одеського «Діпроміста» на чолі з арх. Генріхом Топузом в 1955–1958 рр. Основна ідея полягала у виявленні головних напрямків і досягнень в галузі сільського і народного господарства.

4. Кожна з будівель виставкових павільйонів в повній мірі розкриває своє призначення за допомогою символіки. Павільйон Текстильної промисловості та інших товарів (глечики з рушниками, прикрашеними ромбами) ніс ідею заощадження і процвітання досягнень текстильної промисловості. Павільйон овочівництва (корона зі снопами пшениці і 5-ти кінцевої зіркою) уособлював лідируючу роль вирощування пшениці в СРСР. Павільйон Радгоспів Винтресту (рослинні мотиви) представляв тему достатку і процвітання області. Рибний павільйон (риби, мережі, носи кораблів) символізував вдале розвиток рибного промислу на просторах країни.

Комплекс виставкових павільйонів в Дюківському парку в Одесі показав свого роду унікальний соціальний зріз і пріоритети в житті і в розвитку суспільства в післявоєнний період. Це був непростий, але сильний і світлий час великих надій, сподівань на мирне, щасливе життя. А павільйони, які ми можемо сьогодні побачити в парку, виступають тому свідками і носіями ідей, символів і філософії Одеси середини XX століття.

В даний час інформаційний код в архітектурно-художньому декорі будівель трактується як необхідний теоретичний метод реалізації багатовимірного художнього та інформаційно-смислового потенціалу архітектурного середовища. Можливо, розшифровування інформаційного коду павільйонів Дюківського парку, закладеного в середині XX століття, дасть поштовх для «нового життя» цих будівель в умовах сучасних реалій, побажань і вимог сучасного суспільства.

Література

1. Моргун Е.Л., Погорелов О.А. К вопросу формирования «зеленого каркаса» г. Одессы (исторические аспекты). *Проблеми теорії та історії архітектури України: Зб. наук. праць АХІ ОДАБА*. 2015. №15. С. 145–152.

2. Тимофієнко В. І. Відродження Одеси. Архітектура повоєнного десятиріччя. Київ: Музична Україна, 2006. 484 с.

3. Сайт «Всемирный клуб одесситов». URL: http://www.odessitclub.org/index.php?option=com_content&view=article&id=152:arkhitektor-i-gorod&catid=25:publikatsii&Itemid=379 (дата звернення 4.12.2020 р.)

4. Сайт «Окна Одессы» URL: http://viknaodessa.od.ua/old-photo/?dyukovskij-sad-44-91 (дата звернення 4.12.2020 р.)

5. Рошаль В. М. Полная энциклопедия символов. М.: АСТ; СПб.: Сова, 2007. 515 с.

6. Сладкова О. В. Полная энциклопедия знаков и символов. М.: АСТ: Астрель, 2010. 319 с.

7. Королев К. Энциклопедия символов, знаков, эмблем. М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2007. 608 с.

8. Кадурина А.О. Информационный код архитектуры Одессы в символах: Монография. Одесса: ФЛП «Фридман А.С.», 2013. 244 с.

9. Кадурина, А.О. Типы зданий и их символы в архитектуре Одессы: Монография. Одесса: ФЛП «Фридман А.С.», 2013. 262 с.

10. Кадурина А.О. Символика славянского жилища. Мини-модель Вселенной. *Проблеми теорії та історії архітектури України: Зб. наук. праць АХІ ОДАБА.* 2015. №15. С. 53–59.

References

1. Morgun, E.L., Pogorelov, O.A. (2015). On the question of the formation of the "green frame" of Odessa (historical aspects). *Problems of the theory and history of architecture of Ukraine*, no. 15, pp. 145–152 (in Russian).

2. Timofienko, V. I. (2006). Revival of Odessa. *The architecture of the wartime decree.* Kyiv: Musical Ukraine, 484 p. (in Ukrainian).

3. Site "World club of Odessa citizens". URL: http://www.odessitclub.org/index.php?option=com_content&view=article&id=152:arkhitektor-i-gorod&catid=25:publikatsii&Itemid=379 (Accessed December 4, 2020).

4. Site "Windows of Odessa" URL: http://viknaodessa.od.ua/old-photo/?dyukovskij-sad-44-91 (Accessed December 4, 2020)

5. Roshal, V.M. (2007). *Complete encyclopedia of symbols*. Moscow: AST; Saint Petersburg: Sova, 515 p. (in Russian).

6. Sladkova, O.V. (2010). *Complete encyclopedia of signs and symbols*. Moscow: AST: Astrel, 319 p. (in Russian).

7. Korolev, K. (2007). *Encyclopedia of symbols, signs, emblems*. Moscow: Eksmo; SPb .: Midgard, 608 p. (in Russian).

8. Kadurina, A.O. (2013). *Odessa architecture information code in symbols*. Odessa: FLP "Fridman A.S.", 244 p. (in Russian).

9. Kadurina, A.O. (2013). *Types of buildings and their symbols in the architecture of Odessa*. Odessa: FLP "Fridman A.S.", 262 p. (in Russian).

10. Kadurina, A.O. (2013). The symbolism of the Slavic dwelling. Mini-model of the Universe. *Problems of the theory and history of architecture of Ukraine*, no. 15, pp. 53–59 (in Russian).

Аннотация

Кадурина А.О., Назарчук Ю.С.

Символика сооружений Дюковского парка в Одессе. Наследие сельскохозяйственной выставки 1950-х гг.

Цель. *Исследование посвящено анализу символики павильонов сельскохозяйственной выставки 1950-х годов в Дюковском парке в г. Одесса.*

Методология. *В научном исследовании применены методы натурных и библиографических исследований, синтеза и анализа, исторический метод, а также метод аналогий.*

Результаты. *Изучены этапы формирования Дюковского парка, начиная с создания дачи Дюка де Ришелье, давшего название парку, и заканчивая активным строительством и благоустройством парка в XX веке. В частности, с точки зрения символики проанализирован архитектурно-художественный декор павильонов сельскохозяйственной выставки 1950-х годов. Это: павильон Овощеводства с короной, увенчанной ярусами пшеницы и 5-тиконечной звездой (первенство в экспорте пшеницы); павильон Текстильной промышленности и других товаров с декором из кувшинов и рушников с символами плодородия и изобилия; павильон Совхозов винтреста с растительными мотивами и Рыбный павильон с горельефами в виде рыб, якорей, носов кораблей и барельефами в виде сетей (активное развитие морского рыбного промысла). В целом, символика всех представленных павильонов отражает идею достатка, процветания и активного развития основных направлений сельского хозяйства и промышленности страны.*

Впервые архитектурное наследие сельскохозяйственной выставки, которое является композиционным ядром одесского Дюковского парка, проанализировано с точки зрения символики. При этом расшифровка смысловых нагрузок, заложенных в архитектурно-художественном декоре павильонов, соотнесено с тематикой выставки, а также с историческими особенностями периода строительства.

На сегодняшний день все здания бывших павильонов выставки пустуют или используются, как склады. Возможно, анализ информационного кода этих зданий вновь обратит внимание городских властей к вопросам реконструкции исторического наследия города, возродив его к жизни.

Ключевые слова: *Дюковский парк, выставочные павильоны, сельскохозяйственная выставка, Одесса, XX век, символика.*

Annotation

Kadurina A.O., Nazarchuk Yu.S.
Symbols of the Dyukovsky Park constructions in Odessa. Heritage of the 1950s agricultural exhibition.

Purpose. *The research is devoted to the analysis of the agricultural exhibition pavilions symbolism in Dyukovsky Park in Odessa in 1950s years.*

Methodology. *Field study and bibliographic research, synthesis and analysis, historical method, and method of analogies are used in that work.*

Results. *The stages of Dyukovsky Park formation have been studied, from the Duke de Richelieu, which gave the name to the park, dacha creation to the active construction and landscaping of the park in the XX century. In particular, from the symbolism point of view, the architectural and artistic decor of the agricultural exhibition pavilions of the 1950s years is analyzed. These are: a pavilion of Vegetable growing which is crowned by layers of wheat and a 5-pointed star (the first place in the wheat export); the pavilion of the Textile Industry and other goods decorated with jugs and towels with symbols of fertility and abundance; the pavilion of the Vinery State Farms with plant motifs and the Fish Pavilion with high reliefs of fish, anchors, ship noses and bas-reliefs of nets (active development of sea fishing). In general, the symbolism of all presented pavilions reflects the idea of wealth, prosperity and active development of the main directions of agriculture and industry of the country.*

For the first time, the architectural heritage of the agricultural exhibition, which is the compositional core of the Odessa Dyukovsky Park, is analyzed from the symbolism point of view. At the same time, the decoding of the semantic loads inherent in the architectural and artistic decor of the pavilions is correlated with the theme of the exhibition, as well as with the historical features of the construction period.

Today, all buildings of the former exhibition pavilions are empty or are used as warehouses. Perhaps the analysis of the information code of these buildings will again attract the attention of the city authorities to the issues of reconstruction of the city's historical heritage, reviving it.

Key words: *Dyukovsky park, exhibition pavilions, agricultural exhibition, Odessa, XX century, symbols.*